

אין משגיחין בבת קול

תגובה על המאמר: 'סכיזופרניה רוחנית', מאת נתנאל אריה, מקור ראשון, מוסף שבת, כ' באלול תשע"ב

מאת יהודה ליבס

במאמרו עוסק הרב נתנאל אריה במעשה המובא בתלמוד הבבלי, ע"ז יז ע"א. שם מסופר על רודף זונות מושבע כל ימיו, ר' אלעזר בן דורדיא, שכשבא על זונה משובחת "הפיחה. אמרה: כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה". והדבר קשה: מה ראתה זונה נוכרייה להתעניין בשאלת חזרתו בתשובה של ר' אלעזר, ואף מניין לה הבקיאות בעולמות העליונים והקביעה את מי מקבלים ומי לא. אריה (כמו כמה מפרשים אחרים) מתעמק בשאלה זו ומגלה בזונה זו גם יופי פנימי, והוא מכנה אותה "נביאת התשובה" אשר "רוממות אל בגרונה, וכל רגשותיה העדינים נתונים אך לסבך מצבו הרוחני של זר".

עם יופיים של פירושים כאלה, מציע אני פיתרון אחר לקושי האמור: בכתבי יד אחדים נוספו אחרי המלה "אמרה" דלעיל המלים "בת קול" (כך אפשר להיווכח לדעת גם לפי חילופי הנוסחאות המובאים בשולי הדף של התלמוד במהדורת שטיינזלץ). לפי נוסח זה לא הזונה היא שאמרה "כפי שהפיחה...", אלא בת קול ממרומים. אין קושי להניח שיבוש בנוסח הרגיל, שכן הצירוף "בת קול" נכתב לעתים בראשי תיבות, ב"ק, והמעתיק, שכבר נתקל קודם לכן בכמה משפטים שבראשם המלה "אמרה", עשוי לדלג עליו. באופן זה מקיים בעצמו אותו מעתיק, וגם המפרשים שהולכים בעקבותיו, פירוש מקורי לאמרת חז"ל "אין משגיחין בבת קול" (ב"מ נט ע"ב).

אמיתותה של הגרסה "אמרה בת קול" מתאשרת לפי הקבלה והקבלה ניגודית, בין סיפור ר' אלעזר בן דורדיא לבין סיפור תלמודי אחר, ידוע מאוד, סיפורו של אלישע בן אבויה המכונה "אחר". גם על אלישע הכריזה בת קול שאין מקבלים אותו בתשובה: "יצתה בת קול ואמרה: שובו בנים שובבים חוץ מאחר" (חגיגה ט"ו ע"א). וגם הוא, כר' אלעזר, עסק עם זונה. אומנם המשך הסיפור אחר הוא: ר' אלעזר בן דורדיא לא השלים עם גזרת בת הקול. הוא חזר בתשובה לפני מיתתו וזכה לכינוי 'רבי' (למרבה קנאתו של רבי יהודה הנשיא), ואף בת הקול חזרה בה, והודיעה ש"ר' אלעזר בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא". אלישע, לעומת זאת, מי שירד מדרגת "רבי" למדרגת "אחר", נשרף בגיהנום, ואפשר שהיה מצוי שם עד היום, אילולי קם חברו, ר' יוחנן, והעלהו משם.

במבט ראשון קשה אמנם לייחס לסגנונה של בת קול קדושה ושמימית דברים על פיחה שאינה חוזרת. אך בעיון במהותה של בת קול יתיישב כמדומני

גם קושי זה. אין מדובר ב"קול" פשוט שבא ממרומים, דוגמת זה שהתגלה לנביאים, אלא רק בבתו, שהיו משתמשים בה אחרי שפסקה נבואה מישראל (כמסופר בסוטה מח ע"ב). בת קול היא סוג של הד שפוגע וחוזר, ושומעים בו לא רק את הקול המקורי אלא גם משהו ממהות העצם שפגע בו בדרכו. כאן עצם זה הוא נפשו ותודעתו של האדם השומע, אשר שומע בבת הקול גם משהו מהרהורי לבו. אין זה אפוא רחוק מן השכל, שבתודעתו של זנאי ותיק כר' אלעזר בן דורדיא תמשיל בת הקול את אפשרות חזרתו בתשובה לחזרתה של פיחה למקומה.

גם במקרהו של אלישע בן אבויה חל עירוב בין בת הקול לבין תודעתו שלו. כך הראיתי באריכות בפרק השלישי של ספרי חטאו של אלישע, ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית (הוצאת אקדמון, ירושלים תש"ן), וכאן אסתפק בסיכום הדברים: כנראה לא אמרה בת הקול ממרומים אלא כלשון הנביא (יר' ג, יד כב) "שובו בנים שובבים", אך אלישע שהמלה "שובבים" נתפרשה לו כמסייגת ומודיעה שלא ישוב בתשובה אלא מי שמסוגל לכך על פי טבעו, הוציא עצמו מן הכלל, והוסיף כפירוש את המלים "חוץ מאחר". פירוש זה השתלשל לו מדברי הזונה, שממנה למד אלישע ש"אחר הוא" ושונה מייתר בני האדם, גם אם לא לכך התכוונה הזונה בעצמה, אשר לא ביקשה אלא לציין שקודם לכן טעתה בזיהויו. טעויות אלה הן חוליות בשרשרת שלמה של עיוותים שהתרחשו במוחו של אלישע והובילו לאובדנו, ומקורם הראשון נעוץ באופיו ובנסיבות לידתו, ובעונש שקיבל מן המלאך מטטרון שאלישע העז פניו כנגדו.

על עירוב כזה בעצמותה של בת קול נוכל ללמוד גם מספר הזוהר, שבנות הקול והכרוזות הרבים הנשמעים בו חופפים במידה רבה לתודעתו של גיבורו, ר' שמעון בר יוחאי, ומרוחו הם יוצאים. כך ביקשתי להראות במאמרי 'זוהר וארוס', אלפיים 9 (תשנ"ד), עמ' 76 והערות 62, 63 (המאמר ניתן לקריאה גם בכתובת: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/zoharveros.pdf>).